

Originalalet

FOLKRÖRELSEARKIVET FÖR UPPSALA LÄN

Simskola i Svartbäckens kallbadhus omkring år 1900.

Badlivet i Fyrisån

Den svenska simkonstens vagga

Jonas Sandström

Uppsala sim- och badinrättning – Svartbäckens kallbadhus – var i drift åren 1857-1924.

Huruvida det badades i Fyrisån i äldsta tid är höljt i dunkel. Men vi vet att det skedde i organiserad form vid slutet av 1700-talet. Det var den Kalixfödde studenten, senare

Jöns Svanberg, Uppsala Simsällskaps grundare.

professorn i matematik, Jöns Svanberg som efter sin ankomst till Uppsala 1787 började lära sina kamrater att simma.

År 1796 instiftade han Uppsala Simsällskap, världens äldsta simförening. Han genomförde då en simpromotion, där han först bekransade sig själv och därefter tio av sina kamrater. Vilka dessa tio var och vilka simprov som avhölls, är dock inte känt.

Svanberg blev redan samma år knuten till Kungliga Vetenskapsakademien och han bosatte sig i Stockholm. Nu förde simsällskapet en tynande tillvaro under några år. Men från 1803 bedrevs viss aktivitet då en annan norrlänning, Gabriel Marklin, hade kommit till staden.

Denne höll en omtalad promotion 1807, där simprovet gick ut på att, simmandes i vattnet, från en flytande bordskiva försedd med buteljer och glas, fylla och därefter tömma ett glas öl, utan att detta blev alltför vattenblandat!

Idén att hålla simpromotioner var från början en uppenbar drift med den akademiska världen. Men då själva grundtanken var god, och simkonstens nyttighet blev alltmer erkänd, kom det att bli en seriös tradition som från Uppsala spreds över hela landet.

Jöns Svanberg återvände till Uppsala som professor 1811 och han blev genast vald till sällskapets ständige direktor och promotor. Nu kom också en ordentlig simskola igång, mycket tack vare

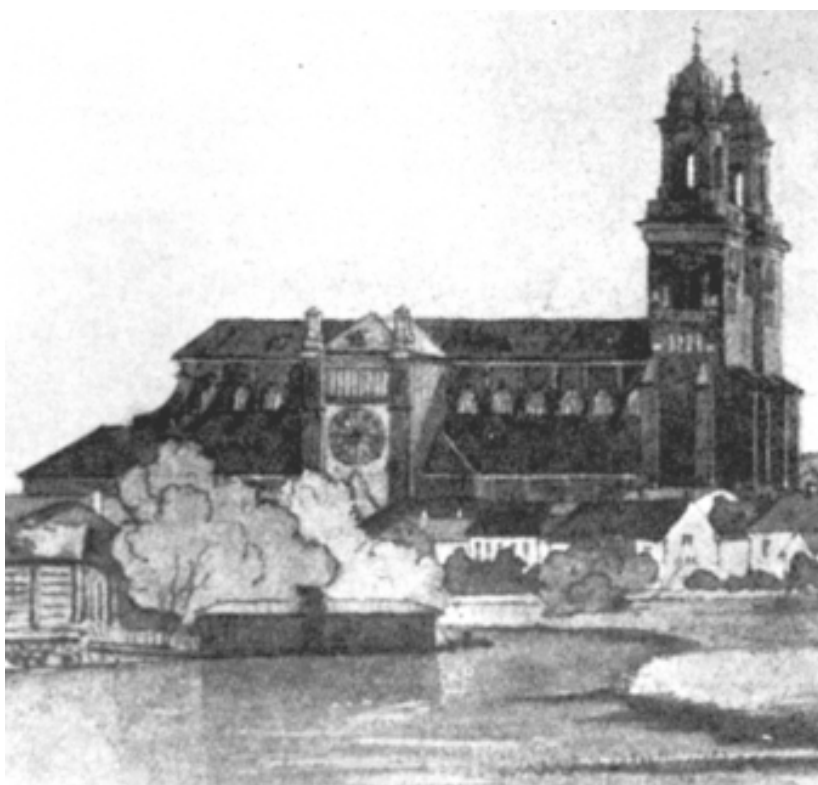
närkingen Carl Gustaf Grahl som kommit till Uppsala 1810. Denne räknas som Sveriges första egentlige simlärare vilken bedrev simundervisning enligt en systematisk plan.

Grahls arbete fick enormt genomslag. Stadens mest inflytelserika personer blev den goda sakens tillskyndare. Ärkebiskopen, landshövdingen och en lång rad kända professorer fanns bland dem som engagerade sig i simkonstens väl.

Simundervisningen bedrevs från början under enkla former i stadens utkanter, först vid en plats kallad Sandgrundet som låg vid nuvarande Kapområdet. Men den tilltagande ångbåtstrafiken gjorde att man 1834 flyttade verksamheten norrut till den sk Lerviken, ungefär där Fyrishov ligger idag. Fortfarande var förhållandena enkla. Man bytte om under bar himmel och hade inte mycket till bryggor eller andra faciliteter.

Promotionerna avhölls dock alltid i Uppsalas centrum, under stort pompa och ståt. Det rådde då feststämning i staden. Kanonsalut på förmiddagen kungjorde att promotionen skulle äga rum på eftermiddagen. En trampolin byggdes ut från S:t Eriks torg och ungefär där Saluhallen nu ligger, gjorde man sina hopp ut i ån samt avlade de övriga prov som gällde för att uppnå kandidat- eller magistergraden. Efter promotionen tågade man gemensamt till festbanketten i Linnéträdgårdens orangeri, som då var Östgötanation.

År 1841 lät stadens borgare uppföra ett kallbadhus som flöt på tunnor mitt i ån, ungefär där Haglunds bro ligger idag. Detta förbättrade avsevärt förhål-

Uppsalas första kallbadhus, anno 1841. Efter en akvarell av G. W. Palm.

landena för simsällskapet som nu förlade all verksamhet dit. Men den bräckliga konstruktionen slets hårt av "Svartbäcksgubbarna" (våldiga isblock om våarna) och redan 1854 hölls den sista promotionen där.

Badhusbolaget uppförde då ett större och rejälare kallbadhus en bit uppströms, ungefär där Luthagsleden nu korsar Fyrisån. Det blev en landfast byggnation med utgrävda sumpar och direktförbindelse ut i ån. Svartbäckens kallbadhus togs i drift 1857 och stod sig ända till 1924.

Året därefter invigdes det första Fyrisbadet, ritat av Gunnar Leche. Även det var ett kallbadhus, uppfört enligt samma principer men betydligt större och modernare. 1959 invigdes det nya Fyrisbadet med sin tempererade bassäng.

Alla bilder och källor till artikeln är hämtade ur Uppsala Simsällskaps arkiv. Materialet ingår i utställningen Väder och oväder på Uppsala Stadsbibliotek, som invigs på Arkivens Dag den 13/11 och pågår t o m den 5/12.

Den sk "Lusasken", kallbadhusets gratisavdelning som var avskild från den större inrättningen. Bakom planket sticker hopptornet upp på betalavdelningen.

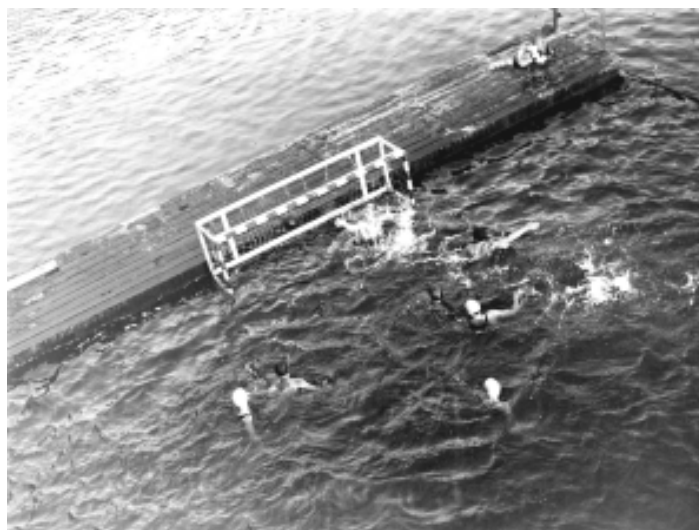
Simpromotion 1901 i Fyrisån. Stf promotor, professor greve C T Mörner, bekransar de simmande kandidaterna och magistrarna. Foto: Alfred Dahlgren

US-flickor i Svartbäckens kallbadhus inför en övning i figurflytning omkring 1920. Damen i vitt med hatt är simläraren-koreografen Emma Hellström.

Fyrisbadet som invigdes 1925 var Sveriges då modernaste simstadion. Publikläktare fanns på motsatta stranden och i ån två bryggor med 50 meters mellanrum för kappsimning. Fortfarande var det Fyrisån man badade i och principen var densamma som i "Gamla kallis" med sumpar av olika djup och storlek. Hela anläggningen var dock större och man hade separata avdelningar för herrar och damer. Foto: Gösta Gustafsson

Vattenpolomatch i gamla Fyrisbadet omkring 1930 - mål!
Till vänster: En och en halv baklängesvolt inför fullsatta läktare vid en uppvisning omkring 1930.

Folkrörelsernas lokaler

Kim Söderström

Innan folkrörelserna byggde egna samlingslokaler utnyttjades i regel bygdens skolor eller medlemmarnas hem som träffpunkter. Det fanns flera skäl till att de uppväxande folkrörelserna byggde egna lokaler. De tre största och äldsta folkrörelserna, frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelsen, vilka var de som främst byggde egna lokaler, hade alla det gemensamma målet att förändra samhället. En egen samlingslokal blev därför ett viktigt inslag i verksamheten eftersom den bl.a. betydde en fristad i en ofta oförstående eller fientlig omgivning. Lokalen manifesterade också medlemmarnas identitet med den egna rörelsen samtidigt som den stärkte den sociala gemenskapen. Ur praktisk synpunkt blev en egen lokal också en nödvändighet när medlemmarnas antal ökade så att hemmen inte längre hade plats åt alla.

När uppförde rörelserna sina lokaler?

Frikyrkorörelsen i Sverige var den som först byggde egna samlingslokaler, under perioden 1850-1870. Därefter följde nykterhetsrörelsen under 1870-talet, medan arbetarrörelsens byggnadsperiod inleddes på 1890-talet. Till skillnad från nykterhetsrörelsens föreningar som kunde få hyra frikyrkans samlingslokaler för sina möten, hade arbetarrörelsen det mycket

svårare att få tillgång till andra lokaler att samlas i. Algot Grip som var verksam i den år 1919 bildade lantarbetarfackföreningen i Övergran i Håbo kommun, formulerade detta i en intervju från 1983 som förvaras på Folkrörelsearkivet: *"Jag stod och skrev protokoll en söndag i februari ett år mitt på landsvägen och det var 20 grader kallt. Vi fick inte visa oss och komma in..."*. Åren 1890-1915 var den mest intensiva byggperioden för samtliga folkrörelser. Efter att folkrörelserna blev etablerade under 1920-talet organiserades lokalbyggandet centralt. 1932 bildades t.ex. Folkets hus riksorganisation, 1942 Ordenshusens riksorganisation och 1953 Våra gårdar. Fr.o.m. 1942 utgår också statliga lån och bidrag till allmänna samlingslokaler genom Statens nämnd för samlingslokaler. Under 1950-60-talen såldes eller nedlades ett stort antal lokala folkrörelsebyggnader. Det berodde dels på minskat behov av egna lokaler i takt med ett sjunkande medlemsantal, dels övertog kommunerna i högre grad än tidigare lokalansvaret. Den nybyggnation som därefter skedde var koncentrerad till tätorterna.

Finansiering och utformning

En viktig faktor för husbyggandet var tillgången på mark. På landsbygden hade ofta en medlem i nykterhetslogen eller frikyr-

koförsamlingen tillgång till en tomt som antingen såldes eller t.o.m. skänktes till den egna föreningen. Speciellt inom frikyrkorörelsen var det vanligt att medlemmar bidrog med både byggnadsmaterial och arbetskraft. Ett vanligt förekommande sätt att få in kontanter till byggnadsarbetet var insamlingar då bidragslistor gick runt till medlemmarna. Det var heller inte ovanligt att medlen flöt in genom gåvor eller att insamlingen skedde med hjälp av kollekt. Byggnadskommittéer och byggnadsfonder skapades och i de organisationer som var verksamma i städerna var det inte ovanligt att man vände sig till banken för att ta ett lån. Inom Folkets hus- och parkrörelsen tecknades vanligtvis andelar av medlemmarna. Omkring sekelskiftet 1900 hade det skapats möjligheter att låna pengar från respektive riksorganisation. Äganderätten till fastigheten låg i regel inte direkt under föreningen utan på en ekonomisk förening – vanligtvis en byggnadsförening.

Östervåla missionsförsamling - en stor församling som kräver fler gudstjänstlokaler

Missionsförsamlingen i Östervåla var en av de tidigaste församlingarna i Sverige som byggde en egen gudstjänstlokal. Endast ett tiotal missionshus fanns uppförda när man i Östervåla år 1862 började bygga sitt första missionshus. Det berättas att man var så ivrig att få använda lokalen att

det hölls möten innan fönster och dörrar ens var på plats. Många sockenbor var delaktiga i att missionshuset kunde byggas, även de som inte var medlemmar i församlingen. En bonde från Ginka skänkte t.ex. både fönster och dörrar till huset. Andra var villiga att låna ut sina hästar till framforsling av timret. Från Huddunge socken hämtades under en dag timmer med 70 hästar. Invigningen av missionshuset 1863 som skedde med predikan, bön och sång blev så andäktig, vilket beskrivs i församlingens 100-års jubileumsskrift, att *"många gräto glädjetårar, att de nu fått ett söndagshem, en fridens boning, varest de kunde komma att vederkvicka sina trötta själar..."*.

Det faktum att församlingen växte så snabbt att man redan tio år

senare kunde räkna över 400 medlemmar medförde att alla medlemmarna inte längre fick plats i bönehuset. Det blev därför aktuellt att uppföra ett nytt och större missionshus. Det här sågs inte med blida ögon av alla församlingsmedlemmar, speciellt de som varit med om att bygga huset hade svårt att skiljas från det gamla. År 1877 började emellertid planeringen att sätta igång med finansieringen av ett nybygge vilket skedde genom att teckningslistor utsändes till både församlingsmedlemmar och allmänhet. Målet var att få in en grundplåt så att församlingen kunde bygga ett hus med kapacitet att ta emot uppåt 800 personer. Det nya missionshuset uppfördes på församlingens tomt, inte långt ifrån det första huset. Det äldre missionshuset byggdes om 1882 och inreddes sedermera

till predikant- och pastorsbostad. År 1877 hade missionsförsamlingens medlemsantal vuxit så mycket att det motiverade att flera kretsar bildades, vilket i sin tur medförde att också flera missionshus byggdes. Församlingen hade till slut ett flertal missionshus som var lokaliserade över hela kommunen. Mer om Östervålas missionsförsamlings övriga missionshus och andra folkrörelselokaler kommer att framgå i den inventering av folkrörelsebyggnader i Heby kommun som arkivet utför och som beräknas vara färdig i början av 2011.

Söndagsskolan i Östervåla missionsförsamling samlad till fest under 1900-talets första år. Församlingens första missionshus syns i fonden.

Arkivens Dag 2010

”Väder och oväder”

Program Arkivens Dag lördag 13 november kl. 11-16 på Uppsala Stadsbibliotek

Bokförsäljning, föreläsningar, visningar och tävling

12.00 Invigning. Mats Wahlberg, forskningschef vid Institutet för språk och folkminnen.

13.00-15.00 Att bevara bilder för framtiden. Förste konservator Lars Björdal från Uppsala universitetsbibliotek ger råd om hur du ska bevara dina gamla bilder, fotografier och pappershandlingar.

13.00 Det finns bara dåliga kläder. Föredrag av Staffan Lindberg, musiker, artist och koldioxidbantare.

15.00 Väder och klimat i Uppsala - förr, nu och i framtiden. Föredrag av meteorolog Pär Holmgren.

Visning av arkiven

11.15 Stadsarkivet och Folkrörelsearkivet

14.15 Uppsala- och Upplandsamlingen

15.15 Stadsarkivet och Folkrörelsearkivet

Deltagande institutioner

Folkrörelsearkivet, Institutet för språk och folkminnen, Landsarkivet, Landstingsarkivet, Medicin-historiska museet, Stadsarkivet, Stadsbiblioteket, Svenska kyrkans arkiv i Uppsala, Sveriges lantbruksuniversitet, Upplandsmuseet och Uppsala universitetsbibliotek.

Föreläsningar på Stadsbiblioteket

Torsdag 18 november 18.30. Hög beredskap när naturens krafter slår till. Karin von Sydow, handläggare i klimatanpassning och Christina Boman, processledare i krishantering från Uppsala kommun.

Torsdag 25 november 18.30. När vitmyrorna äter upp beslut - om klimat och arkiv i Kongo-Kinshasa. Katarina Thurell, arkivarie Svenska Missionskyrkan

Torsdag 2 december 18.30. Åska och andra oväder. Sven Israelsson, professor emeritus i meteorologi.

Årsmötesprotokoll 2010

Protokoll från Folkrörelsearkivets årsmöte kan hämtas på www.fauppsala.se!

FOLKRÖRELSEARKIVET
FÖR UPPSALA LÄN

c/o Uppsala kommun, 753 75 UPPSALA Telefon: 018-727 24 70
Plusgiro: 645 68 35-5 Bankgiro 467-2341
www.fauppsala.se | info@fauppsala.se